

Egyházi szociális tevékenység Magyarországon *Church-based charity work in Hungary*

RAGADICS TAMÁS

Ragadics Tamás: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalom- és Médiatudományi Intézet, Szociológia Tanszék; ragadics.tamas@pte.hu

Tamás Ragadics: *University of Pécs, Faculty of Humanities, Institute of Social and Media Studies, Department of Sociology; ragadics.tamas@pte.hu*

Absztrakt

Az egyházi segítő munka kiszélesedése, a szolgáltatások volumenének és komplexitásának növekedése az utóbbi évek egyik fontos fejleménye a magyarországi szociális ellátórendszerben. Ez a folyamat szorosan összefügg a nagyobb egyházak és a kormányzat közötti kapcsolatrendszer átalakulásával, szorosabbá válásával, ugyanakkor összekapcsolódik az egyházi szociális szolgáltatások fejlődésével is: nagyobb problémaérzékenységgel és változatosabb eszközrendszer kialakításával.

Jelen tanulmány az egyházak részéről megnyilvánuló, szervezett segítői munka alapjait és speciális területeit mutatja be vázlatosan, a három legnagyobb magyarországi felekezet (katolikus, református és evangélikus egyház) tevékenységét állítva a középpontba.

Kulcsszavak: karitatív munka, szociális segítségnyújtás, történelmi egyházak

Abstract

The broadening of church-based charity work, the increasing volume and strengthening complexity of services all represent essential progress in the Hungarian social system. This process is not only closely related to the transformation of the connections between the historic churches and the government, but is also linked to the development of the church's social services since that creates a greater sensitivity to problems and a diverse system of intervention tools.

This study aims to describe the principles and special fields of historic churches' social work in Hungary, in particular the challenges in an environment of constant change. The paper focuses on the activity of the largest denominations (Catholic, Calvinist and Lutheran Church).

Keywords: *charity work, historic churches, social support*

Bevezetés

A magyarországi történelmi egyházak¹ szociális aktivitása, a rászorulókat és kirekesztetteket támogatása szorosan összekapcsolódik a tízparancsolatból fakadó értékrenddel és

¹ Történelmi egyháznak az 1895-ös XLIII. törvény alapján a bevett felekezeteket tekintették (római katolikus, görög katolikus, örmény katolikus, román ortodox, szerb ortodox, református, evangélikus, unitárius és izraelita közösség). Később, a történelmi egyház jelzõt hallgatólagosan a katolikus, evangélikus, református és izraelita felekezetre használták az 1990. évi IV. törvénnyel összefüggésben, az ezen egyházakkal kötött megállapodások alapján. Jelen tanulmány is ezt az irányvonalat követi szóhasználatában. Az értelmezésben a 2011-es CCVI. törvény hozott újabb változást a bevett egyház kategóriájának kiszélesítésével.

hagyománnyal, jelenlegi formájában ugyanakkor új keletű tevékenységrendszerről beszélhetünk, amelynek lényeges elemeit képezik az önkéntességből a professzionalizáció, illetve a helyi szintű esetkezelésből az országos projektek felé való elmozdulás. Az egyházi segítő munka kiszélesedése, a szolgáltatások volumenének és komplexitásának növekedése az utóbbi évek egyik fontos fejleménye a magyarországi szociális ellátórendszerben. Ez a folyamat szorosan összefügg a nagyobb egyházak és a kormányzat közötti kapcsolatrendszer átalakulásával, szorosabbá válásával, ugyanakkor összekapcsolódik az egyházi szociális szolgáltatások fejlődésével is: a nagyobb problémaérzékenységgel és változatosabb eszközrendszer kialakításával.

A történelmi egyházak rendszerváltozást követő helyzetéről elmondható, hogy a szekularizált társadalomban – bár a vallásosságot és a szolidaritást az emberek többsége összekapcsolja – nem egyértelműek a vallási szervezetek szociális szerepvállalásával kapcsolatos elvárások (Bögre & Kamarás 2013: 197–198). Az egyházi munkatársak is elsődlegesen a hitéleti tevékenységet, az istentiszteletek és közösségi alkalmak megszervezését tekintik feladatuknak. A rendszerváltozást követő időszakban az egyházi alapú segítségnyújtást az állami és önkormányzati ellátórendszer gyengeségei és a helyi lakosság igényei is szükségessé teszik. Ilyen szituációban az egyházak helyi képviselői akkor maradhatnak hitelesek, ha tevékenységük nem korlátozódik csupán a lelki gondozás területére: a személyiség egységéből kiindulva munkájuknak igazodniuk kell a körülöttük élő helyi lakosság gondjaihoz, szükségleteihez – ezáltal új kapukat nyitva az emberek irányába. A súlyos társadalmi egyenlőtlenségek, szociális problémák komplex, az egész személyiségre fókuszáló módszereket tesznek szükségessé.

Jelen tanulmány az egyházak részéről megnyilvánuló, szervezett segítői munka alapjait és speciális területeit mutatja be vázlatosan, a három legnagyobb magyarországi keresztény felekezetet (katolikus, református és evangélikus egyház), valamint néhány nagyobb, keresztény alapon létrejött szervezet tevékenységét állítva a középpontba.² A munka szakirodalmi összegzés, amelyet a vizsgált felekezetek szociális tevékenységével kapcsolatos adatok és a szerző interjúinak anyagai egészítenek ki.³

A keresztény segítő munka elméleti háttere – alapelvek

A keresztény felekezetek erkölcsi tanítása a Bibliában rögzített etikai elveken, illetve szűkebben a krisztusi tanításon alapul. Szociális szerepvállalásuk is ezekkel az útmutatásokkal kapcsolódik össze, illetve azzal az európai történelmi múlttal és örökséggel, amelyet az egyházak magukénak tudhatnak a szociális és oktatási intézmények fenntartóiként a kora középkortól egészen napjainkig.

Jézus működésének – a mózesi törvények szellemének és a zsidóság próféta hagyományainak szerves folytatásaként – alapvető eleme a szegények és kizsájtottak védelme, illetve egyfajta közösségvállalás a korabeli társadalom peremén élőkkel (árvák és özvegyek, nyomorban élők, betegek stb.). A kereszténység alapítója maga is szegénységben született és élt, a mennyek országára fókuszálva az evilági hatalom és dicsőség helyett (Muzslay, 1997: 54–58). Annak ellenére, hogy az őskeresztény közösségre a közeli világvégevárás volt jellemző,

² A magyarországi zsidó felekezet szociális tevékenysége bár sokrétű, elsősorban az idősellátás terén jelentős. A közösségre területi szempontból jellemző Budapest-központúság az intézményi rendszer esetében is megjelenik. A főváros mellett Pécsen és Szegeden működnek intézményes keretek között (www.mazsihisz.hu).

³ Az interjúk különböző egyházi szociális projektek munkatársaival készültek 2017–19 között.

már az első században kialakult a szegények gondozásának önálló feladatköre, a diakónusi hivatal. A kereszténység térnyerésével társadalmi szinten is elismerést nyernek a keresztény elvek: a szociális gondoskodás, a családon és közösségen kívül rekedtek támogatása az európai kultúra alapvető normájává válik a középkorra; ispotályok, kórházak, menházak létesülnek a keresztény államokban. A kereszténység 15 évszázadon keresztül gyakorolt erős hatást a nyugati gondolkodásra, az antikvitás örökségét az evangéliumi értékekkel társítva (Weigel, 2005: 57–58).

A szociális intézményrendszer működtetésének kérdése fontos elemét képezte a szekularizációs folyamat során kibontakozó vitáknak. Az állampolgárok jólétével kapcsolatos feladatokat ma a legtöbb európai országban az állam hatáskörébe sorolják. A modern kort megelőző „államegyház”⁴ felbomlása különböző módon ment végbe Európában, eltérő modelleket eredményezve a szociális ellátás terén. A protestáns országokban (pl. Skandinávia) erős az állam és az egyház szétválasztása a „két királyság” elvének szellemében. Itt az állam meghatározó szerepet tölt be a népjóléti feladatok terén. A katolikus többségű államokban (illetve pl. az ortodox Görögországban) ez a felosztás kevésbé magától értetődő, gyakran konfliktusokkal terhelt. Az egyház elsődleges feladata a család megerősítése, s az állam a családi diszfunkciók problémáit igyekszik orvosolni ellátórendszerével. Az európaiak számára a szociális gondoskodás alapvetően állami feladattá vált, szemben az amerikaiak magángondoskodásával, vagy az önkéntesség erősebb szerepével Nagy-Britanniában (Davie, 2010: 307–309).

A jézusi tanításhoz kapcsolódó alapvető értékek és a keresztény társadalmi jelentéket megalapozó elvek a történelem során folyamatos fejlődésen mentek át. Jelentéstartalmuk átalakult, gyarapodott, gazdagodott, az értékek árnyaltabbá váltak. Rezsőházy Rudolf (2012) a kereszténység értékrendszerének 47 különböző értékét azonosította.⁵ Az első csoportba azokat az elveket sorolja, amelyek általános érvényűnek tekinthetők, s valamilyen módon minden civilizációban megjelennek (pl. az élet tisztelete, a magántulajdon és a család védelme, a nemi ösztön korlátozása stb.). A második kategóriába sorolja a sajátos, krisztusi, evangéliumi értékeket, amelyek gyakran szembefordulnak a kor elfogadott normáival (pl.: ellenség szeretete, szegénység, szelídség és irgalom stb.). A harmadik csoport értékeit tekinti általánosan – nem csak a keresztények által – elfogadott európai értékeknek. Ebben az értékcsoporthoz megjelenik az emberi méltóság, a felebaráti szeretet (jóindulat), az emberek egyenlőségének és az univerzalizmusnak elve, valamint a béke és igazságosság fogalmának keresztény értelmezése.

A keresztény felekezetek szociális jelenlétének komoly motivációt jelentett a katolikus társadalmi tanítás megjelenése és módszeres kifejtése a 19. század utolsó harmadától. A szekularizálódó világban az egyház újra teret foglal az iránymutató és a segítő szerepében. Az új irányvonal hatása erősen érezhető, hiszen szociális szervezetek, segítő csoportok alakulnak Európában és a világ számos pontján. A társadalmi tanításban megjelenő értékek ma is fontos alapelveit képezik keresztény szellemiségű intézmények működésének. A továbbiakban a karitatív munka szempontjából alapvető jelentőségű értékek vázlatos bemutatására kerül sor – elsősorban a katolikus társadalmi tanítás forrásai alapján.

⁴ Az államegyház alatt a vallási és állami szervezet erős összefonódását értjük, népegyház alatt a társadalom olyan állapotát, amikor az egyház által képviselt és a társadalom részéről preferált értékrendszer fedi egymást. Az egyén a vallási normákat a társadalomra jellemző kultúrával együtt sajátítja el a szocializációs folyamat során. (Tomka, 1999: 9–22)

⁵ Az eredeti mű címe: *Émergence des valeurs communes aux Européens à travers le temps* (Az európaiak közös értékeinek kibontakozása a történelem folyamán), Paris, 2012.

Az első – bővebb értelmezésre szoruló – alapvető értéként a *személy* jelenik meg sajátos értelmezésben. A többi érték és alapelv levezethető ebből a jelentéstartalomból, illetve szoros kapcsolatban van vele. A keresztény személyfogalom több szempontból is kettősséget jelenít meg. Az emberi személy teremtmény, tehát az istennek alárendelt lény, ugyanakkor az Isten képmása (értelmes, szabad, alkotni képes), különleges entitás. Méltóságát nem teljesítményéből, nem társadalmi hasznosságából, hanem önmagából nyeri. Társas léte viszont alapvető adottsága – csak másokkal együtt, mások segítségével, mások javára, közösségi létében képes megvalósítani önmagát (kibontakoztatni képességeit, tehetségét). A szabadsága sem öncélú, hanem egyfajta célkitűző szabadság: képes meglátni és megvalósítani a jót, képes folytatni Isten teremtő, alkotó munkáját a világban (Tomka & Goják, 1992: 13–15). Ezzel összefüggésben: „*A hátrányos helyzetű személyek teljes értékű emberi szubjektumok, jogok és kötelességek alanyai.*” (Kompendium, 148.)

A *közjó* elve mindazokat a társadalmi feltételeket foglalja magában, amelyek elősegítik az egyes emberek és közösségek kibontakozását, fejlődését, tökéletesedését. A *közjó* tehát szoros összefüggésben van az emberi és személyiségi jogokkal; mindenkinek joga van ugyanis ahhoz, hogy a közös javakat, a társadalom által megteremtett életfeltételeket élvezze. Fontos szempont ugyanakkor, hogy a *közjó* megteremtésén a társadalom minden tagjának aktívan munkálkodnia kell (Kompendium, 164–170.). A javak elosztásában az *igazságosság* elvének kell érvényesülnie (elismerni a másikat mint személyt, s megadni számára az őt megillető, számára szükséges javakat). Az egyéni fejlődést elősegítő, és a családi élet kibontakoztatását támogató magántulajdonnak elismert szerepe van az egyházi állásfoglalásokban, ugyanakkor megjelenik a *javak egyetemes rendeltetésének* elve is. A teremtett világnak ugyanis az egész emberiség boldogulását kell szolgálnia: senki sem sajátíthatja ki kizárólagos módon ezeket a javakat, senki sem zárható ki, senki sem mondhat le róla. Bár a világban érvényesülő gazdasági rendszerek sokfélék lehetnek, ez a természetjogi szabály minden más struktúrával szemben előnyt élvez. A magántulajdon tehát nem abszolút és érinthetetlen jog; nem cél, csupán eszköz az emberi élet magasabb szintre való fejlesztésében (Kompendium, 176–181.). A javak egyetemes rendeltetéséből következik a szegények, illetve a ránk bízott, „meggyengült életállapotban lévők” (Kompendium, 183.) előnyben részesítésének elve, szemben a gazdagság önző használatával.

A *szolidaritás* elve keresztény értelmezésben morális követelmény; egy erény, amely tartós elhatározást jelent a közjóért való fáradozásban – egymástól való kölcsönös függőségünk és kölcsönös felelősségünk tudatában. Szűkebb értelemben arra motivál, hogy minden ember munkálkodjon azokért a közösségekért, amelyekhez tartozik; szélesebb kontextusban pedig nemzetközi (nemzetek közötti) felelősségvállalásra, illetve az egész világ problémái iránti érzékenységre és segítségnyújtásra motivál (Kompendium, 192–195.).

A *szubszidiaritás* princípiuma először az 1931-es *Quadragesimo anno* kezdetű szociális körlevélben jelenik meg. Később – nyugati kereszténydemokrata, keresztényszocialista politikusok hatására – a szerveződő Európai Unió egyik alapvető fejlesztési elvévé válik. „*Amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség (...).*” (Quadragesimo anno, 79.) Az elv értelmében a magasabb szintű segítő beavatkozásra csak abban esetben kerülhet sor, ha az alacsonyabb szintű közösségek nem boldogulnak az adott helyzet kezelésével. A támogatásnak ebben az esetben is az egyéni és kisközösségi szint

kompetenciáinak erősítésére kell irányulnia. Ez az elv kiemelt szerepet kap a keresztény segítő munka során.

A fenti alapelvek elsőként a központosítottabb katolikus közösségekben nyertek visszhangot, később azonban – az elvek gyakorlati megvalósításán, ill. a keresztény egyesületek és szociális intézmények működésén keresztül – szélesebb körben is elismerésre találtak.

A keresztény szociális munka Magyarországon (1989–2019)

A három nagy történelmi egyház, a katolikus, a református és az evangélikus felekezet, a második világháborút követően még az ország népességének több mint 97%-át tömörítette (Népszámlálás – 1949: 70,5% katolikus, 21,9% református, 5,2% evangélikus). A legutóbbi népszámlálás alapján a társadalom fele tartozik valamelyikhez a három nagy felekezet közül (Népszámlálás 2011: 39% katolikus, 11,6% református, 2,2% evangélikus).⁶ A szocialista időszak államosító politikája előtt a magyarországi egyházak – az oktatási rendszerben betöltött túlsúlyuk mellett – komoly szociális szerepet vállaltak.

A rendszerváltozást követő időszak egyházi szociális intézményei tevékenységükben és gyakran nevükben is a 19. és 20. század fordulóján, illetve a két világháború között létrejött szervezetek utódainak tekinthetők. Az államszocialista rendszert követően azonban a történelmi egyházak merőben új viszonyokkal szembesültek. A népegyházi gyakorlat, amely korábban a vallási kultúrával átszőtt társadalomra alapozhatott, a modernitás korára elégtelenné vált. Bár az ateisták aránya alacsony, az emberek túlnyomó többsége a „hitvalló kereszténység” helyett, a bizonytalan hittel és ritka vallásgyakorlással jellemezhető, a hitelvekből szabadon válogató „kulturális keresztény” típusba sorolható.⁷ (vö. Földvári, 2003) A szocializmus évei alatt erősen kontrollált és államilag szabályozott egyházak nem voltak képesek felkészülni a kapitalista átalakulás válságjelenségeivel és a megváltozott értékvilággal kapcsolatos új kihívásokra. Társadalmi szerepükkel kapcsolatban az egymást követő kormányzatok részéről sem körvonalazódott egyértelmű koncepció.

A 1991-es XXXII. törvény alapján az egyházak és szerzetesrendek visszakapják az oktatási és kulturális, továbbá a szociális és gyermekjóléti feladatok ellátásához szükséges ingatlanokat, illetve kárpótlást kapnak a vissza nem vett javak után. A törvény mind az állami, mind az egyházi oldalon számos kérdést és problémát vetett fel, a végrehajtás határidejét 10-ről 20 évre változtatták (Kollega Tarsoly, 1999: 440). A lassan, több megállapodást követően formálódó út lényege, hogy az egyházak társadalmi feladataik ellátásáért állami finanszírozásban részesülnek. A támogatás mértéke azonban az aktuális kormányzati viszonyok függvényében változott az elmúlt időszakban. Az egyházak nem rendelkeznek tehát a tevékenységük ellátásához szükséges önálló anyagi bázissal (az adó 1%-a opcionálisan ajánlható fel valamelyik vallási szervezet számára), így függő viszonyuk állandósul. Az állam és egyház szétválasztásának törvényi keretei adottak, pénzügyi szempontból viszont számos kérdés tisztázatlan maradt.⁸

⁶ www.ksh.hu

⁷ A szerző által vizsgált tipológiában nagy szerepe van a generációs különbségeknek, s a társadalom egyes csoportjai csak fenntartásokkal feleltethetők meg a francia Yves Lambert által felállított (hitvalló keresztény, kulturális keresztény, világi humanista) kategóriáknak.

⁸ A térség más államaiban (pl. Csehország, Románia) az anyagi függetlenség alapjait biztosító ingatlanok és földterületek is a kárpótlás részét képezték, nagyobb önállóságot nyújtva az egyházaknak hitéleti, oktatási és szociális feladatok elvégzéséhez.

Egyházi szociális szerepvállalás a rendszerváltozást követő időszakban – újraintézményesülés

A szocialista gazdaság leépülésével, a kapitalista átalakulással és a növekvő munkanélküliséggel összefüggésben megnőtt a társadalomban a rászoruló és kiszolgáltatottak aránya. Visszaszorult az állami redisztribúció, a szociális rendszer hiányosságait a kialakuló civil szektor próbálta orvosolni. Ez az időszak a történelmi egyházak számára a saját utak keresésének és a kormányzati segítségnyújtás hiányosságaira adott bizonytalan válaszoknak az időszaka.

Az egyházakhoz kapcsolódó szervezetek, formális és informális segítői csoportok leginkább a helyi szükségletekre reagálnak. Elsősorban önkéntesek bevonásával működnek. Egyedülálló idős embereket látogatnak, adományokat gyűjtenek szegény gyermekek karácsonyi csomagjának elkészítéséhez, vagy hátrányos helyzetű családoknak segítenek a téli fűtés finanszírozásában, tartósan beteg rászorulóknak a gyógyszerek vagy a szükséges orvosi segédeszköz, esetleg szemüveg kiváltásában. Továbbra is elterjedt az egyházi segítő csoportok felhasználása az elhunyt idősök lakásainak kiürítésében, illetve a család számára szükségtelen eszközök, öreg bútorok és ruházat felajánlása annak elszállításáért cserébe. Látható tehát, hogy az egyházi feladatvállalás a második világháború előtt is ismerős területek felé mozdul elsőként, így erősödhetett meg az oktatás és az egészségügyi ellátás mellett az idősgondozás és a karitatív munka, amelyek ma is az egyházi szociális szerepvállalás legfontosabb alapjait jelentik.

Az egyházi szervezetek országos jelentősége a nagyobb migrációs hullámokat okozó politikai feszültségek kapcsán nőtt meg. Először a keletnémet menekültek, majd a romániai rendszerváltozáshoz kapcsolódó polgárháborús viszonyok, később pedig a Jugoszlávia szétesését követő balkáni háborúk elől menekülőket ellátásában hárult komoly szerep a történelmi egyházakra is. Ezek a feladatok az intézményes fejlődés szempontjából is magasabb lépcsőfokot jelentettek, mivel komplexitásuk és méretük miatt nem voltak orvosolhatók a korábban megszokott lokális, civil önkéntesség csatornáin keresztül: magasabb szintű szervezethez és nagyobb fokú szakmaiságot igényeltek.⁹ Az árvizek és egyéb katasztrófahelyzetek is fontos, visszatérő feladatként jelennek meg az egyházi segítő szervezetek számára.

Míg a központi településeken egyházmegyei karitászcsoportok és egyházakhoz kapcsolódó civil szervezetek alakulnak, addig a vidéki térségekben a segítségnyújtás inkább sporadikus, egy-egy karizmatikus személyhez kapcsolódik. A leépülő vidéki intézményrendszernek (vö. Ladányi & Virág: 2–8) köszönhetően több kisebb faluban az egyházak képviselői (lekészek, egyházi munkatársak) maradtak meg egyetlen értelmiségiként. Hitéleti munkájuk hitelességét érezték veszélyeztetve, ha megmaradnak csak az evangélium terjesztése mellett, ezért kapcsolódtak be a helyi szükségletekre reagáló segítő munkába. A vallási élet szervezése mellett már az 1990-es évektől jelentős az egyházak reprezentánsainak részvétele a szociális segítségnyújtás, közösségfejlesztés, hagyományőrzés és az oktatási rendszert kiegészítő gyermekekkel végzett munka terén (Ragadics, 2007).

Az egyházi alapú szerepvállalás elsősorban a felekezeti helyben tevékenykedő reprezentánsai (papok, lelkészek, plébániaigazgatók, hitoktatók, aktív egyháztagek stb.) részéről nyilvánul meg, akik – látva híveik szociális problémáit – a mögöttük álló vallási intézmény erőforrásait használják fel a környezetükben élő rászoruló érdekében. Bár egyházakról, egyházi jellegű intézményekről szólnunk, fontos hangsúlyozni, hogy minden

⁹A nemzetközi viszonyok átalakulásával kapcsolatos konfliktusok és problémák motiválták – többek között – az 1989-ben megalakuló Magyar Máltai Szeretetszolgálat, valamint az Ökumenikus Segélyszervezet fejlődését is.

sikeres segítségnyújtó akció mögött elkötelezett személyeket találunk. Az egyéni kvalitás, karizma, felelősségvállalás és kreativitás szerepe kiemelt jelentőséggel bír.

Az egyházakhoz, vallási szervezetekhez kötődő segítségnyújtás hatékonyságát segítheti a helyi közösségekbe integrált segítőkre jellemző személyesség és személyközpontúság. Az eredményesség szempontjából fontos, hogy az elsődleges motívum ne a térítés, vagy a vallásos értékrend átadása legyen, hanem a hátrányos helyzetű személy vagy csoport konkrét problémájának megoldása, szükségleteinek kielégítése. A kialakuló és rétegzettebbé váló egyházi szociális intézményrendszer egyik alapvető elve, hogy felekezeti és nemzetiségi hovatartozásra, valamint világnézetre való tekintet nélkül segít a rászoruló embereken és csoportokon.

Az intézményesülést helyi szinten a segítségnyújtás személyfüggőségének és esetlegességének feloldására való törekvés indokolta; országos szinten pedig a fentebb jelzett, a koordináció hiányosságaival összefüggő, illetve a lokálisan nem kezelhető problémák. Az intézményi formákat elsősorban a civil szervezetekre jellemző keretek (alapítványok, egyesületek) határozták meg. Az egyházi szociális szervezetek maguk is az újonnan formálódó civil szektor képződményeinek tekinthetők; tevékenységük az állami és önkormányzati ellátórendszer réseinek kitöltésére, kiegészítésére irányult.

A továbbiakban néhány kiemelt egyházi, illetve egyházakhoz kapcsolódó szervezet megalakulásával kapcsolatos körülmények ismertetésére kerül sor, a teljesség igénye nélkül.

Az 1950 óta működő Katolikus Szeretetszolgálat alapvetően az idős papokról és szerzetesekről való gondoskodás céljából alakult. A rendszerváltozás környékén már újabb feladatok felé nyitott: siketek és vakok ellátását vállalták fel a fővárosban, valamint családban nevelt fogyatékos gyermekek szüleinek lelki gondozását végezték. 1988-ban *Alkoholistákat Mentő Szolgálat* jött létre a szervezet keretei között, majd telefonos lelkisegélyszolgálat szerveződött.¹⁰

A Katolikus Karitás (Caritas Hungarica) újjáalakulására (az 1914-es alapítást követően) 1991 nyarán került sor. A szervezet tagja a világ 166 országára kiterjedő Caritas Internationalis-nak. Már az 1990-es évek közepére kialakul a Karitás országos hálózata az egyházmegyei központi szervezetekkel, illetve közel 600 plébániai önkéntes csoporttal.¹¹

Az elsősorban protestáns felekezetek segítő munkáját koordináló Ökumenikus Segélyszervezet 1991-ben alakult meg a református, evangélikus, metodista, ortodox és unitárius egyházak közreműködésével. Az intézmény megalakulásakor elsősorban a délszláv háború menekültjeit támogatta, illetve humanitárius és fejlesztési feladatokat valósított meg a Vajdaságban, illetve Szerbia más térségeiben.¹² Azóta a szervezet – magyarországi projektjei mellett – közel negyven országban tevékenykedett, elsősorban humanitárius katasztrófák károsultjainak és migrációs válságok érintettjeinek érdekében.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat története még 1988-ban kezdődött egy magyar származású, Németországban élő bárónő és a zugligeti plébános, Kozma Imre együttműködésével. Az adománygyűjtéssel foglalkozó, majd menekülteket segítő csoportból már az 1990-es évek közepére országos hálózat szerveződött, amely elsősorban az akut problémaként jelentkező hajléktalanellátás terén vált nélkülözhetlenné.¹³

¹⁰ <https://www.szeretetszolgalat.hu/tortenetunk>

¹¹ <https://karitasz.hu/karitaszrol/tortenet>

¹² <https://www.segelyszervezet.hu/hu/timeline> (Ökumenikus Segélyszervezet)

¹³ <https://maltai.hu/mmsztortenete>

Változások – az egyházi karitatív munka kibontakozása

A 2000-es évekre számos területen intézményesül és professzionalizálódik az egyházi segítő tevékenység. Továbbra is jellemző elem az állami és önkormányzati intézményrendszer ellátási hiányosságainak pótlása. Egyre inkább körvonalazódnak ugyanakkor saját területek és perspektívák is, leginkább a családok segítésének különböző aspektusaira fókuszálva.

A katolikus egyház – bár számos plébániai karitászcsoport szerveződik alulról, spontán módon, a helyi szükségletekre reagálva – eredetileg is központosítottabb struktúrát alakított ki. A protestáns felekezetek erősebb lokális autonómiájából adódóan később került sor központi koordináló szervezetek létrehozására. Ezt megelőzően az Ökumenikus Segélyszervezeten keresztül képesek voltak bekapcsolódni a komolyabb, magasabb szintű koordinációt igénylő feladatokba. A komplexebb viszonyok és a pályázati rendszer sajátosságai azonban indokoltá tették az önálló szervezetek működtetését. 2006-ban alapítványként jött létre a református támogató munkát koordináló Magyar Református Szeretetszolgálat.¹⁴ A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodája Diakóniai Osztály-t hozott létre a gyülekezetekben és evangélikus intézményekben folyó munka támogatására és fejlesztésére.¹⁵

A 2010-es évek újabb, magasabb szintű intézményesülést hoztak magukkal. A legfontosabb változás az egyház és állam viszonyában bekövetkező erőteljesebb együttműködésre törekvés, és a pályázati rendszerbe való aktívabb bekapcsolódás. A jobbközép-konzervatív értékrendet hangsúlyozó kormányzat ideológiai szövetségest lát a történelmi egyházakban. A kedvező finanszírozásnak köszönhetően az elmúlt években számos önkormányzati, illetve állami oktatási és szociális intézmény került egyházi fenntartásba. Új egyházi szervezetek jöttek létre, a korábban is működők megerősödtek, illetve bővíteni tudták tevékenységüket. Az egyházi fenntartású közoktatási intézmények, valamint a bennük tanuló diákok aránya megduplázódott 2010 óta. A szociális szektorban is hangsúlyosabbá vált az egyházi jelenlét.

Az egyházakkal kapcsolatos jogi szabályozás és finanszírozás a 2012-től életbe lépő új Alaptörvénynek megfelelően módosult. A vallási közösségek ezt követően egyrészt az Országgyűlés által elismert „bevett” egyházak (jelenleg 27 intézmény kapott egyházi besorolást), másrészt pedig vallási tevékenységet végző szervezetek. A törvények alapján a bevett egyházak – a közösségi célok elérésében való részvételükre tekintettel – sajátos jogosultságokkal bírnak. Az állam felekezeti semlegessége nem zárja ki, hogy az egyházak támogatásban részesüljenek a közös feladatok ellátása és a társadalom szempontjából fontos célok megvalósítása érdekében (Lengyel, 2016: 26–34). Az egyházak saját bevétellel is rendelkezhetnek (adományok, hozzájárulások, szolgáltatási díjak stb.), illetve állami támogatásban is részesülnek anyagi formában, vagy egyéb ösztönzőkön keresztül (pl. adókedvezmény). A pénzbeli juttatások elsősorban az oktatási, nevelési, egészségügyi, szociális, illetve gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok ellátáshoz és intézmények működtetéséhez, valamint értékmegőrző, értékteremtő tevékenységekhez kapcsolódnak. A szociális, egészségügyi és kulturális intézmények kiegészítő támogatásra is jogosultak az adott év költségvetése alapján.¹⁶ A vatikáni megállapodás felülvizsgálatának értelmében a szocialista időszakban állami kézbe került, s vissza nem adott egyházi ingatlanok után az épületek

¹⁴ Lásd: www.jobbadni.hu (Magyar Református Szeretetszolgálat)

¹⁵ Lásd: <https://www.evangelikus.hu>

¹⁶ A támogatás további területei a hitoktatással, az egyházi felsőoktatással, a műemlékek és zsidó temetők védelmével, valamint – 10 egyházzal kötött külön szerződés alapján – az 5000 fő alatti kistelepüléseken tevékenykedő egyházi munkatársak bérének kiegészítésével kapcsolatosak. (vö. Lengyel, 2016: 26–34)

értékének 5%-át évente szabadon használhatják fel az egyházak – hitéleti vagy közösségi célokra fordítva az államtól kapott összeget.

A fenti átalakulás számos kérdést és problémát is felvet: az átvett intézmények munkatársainak jelentős része nem hívő ember, számukra az egyházi keretek kényszerként jelenhetnek meg. Nehézséget jelent az új keresztény szervezetek „megtöltése” keresztény értékrenddel és szellemisséggel a hiteles működés érdekében. A paphiány miatt a keresztény intézmények munkatársainak lelki gondozása, a kötelező egyházas formák belső tartalommal való megtöltése is komoly feladatként jelenik meg. A nagyobb szervezeti keretek és a biztosabb háttér ugyanakkor lehetővé tette a szélesebb körű pályázati aktivitást, a finanszírozott uniós projektekbe való hatékonyabb bekapcsolódást.¹⁷

Az egyházi segítő munka speciális területei

A következőkben néhány olyan feladatkör vázlatos bemutatására kerül sor, amely az egyházi segítségnyújtás szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Az adománygyűjtés és adományozás emblematikusan kapcsolódik a vallási szervezetekhez. A szenvedélybetegek ellátása, a romaintegráció, valamint a szegregátumokban élők komplex fejlesztése pedig olyan területei karitatív munkának, amelyek erős társadalmi beágyazottságot, állandó jelenlétet és komoly elkötelezettséget igényelnek. Az egyházak az elmúlt időszakban számos hatékony projektet valósítottak meg a fenti problémák kezelése érdekében.

Adománygyűjtés – adományozás

Az egyházi segítő munka klasszikus területe a tárgyi adományok, ruhaneműk, fogyasztási cikkek gyűjtése és eljuttatása a nélkülözőkhöz. A célzott és hatékony gyűjtést az egyházak társadalmi beágyazottsága segíti elő. Az egyes gyülekezetek aktív tagjai a környezetükben élő rászorulóknak szükségleteire reagálva informális helyi segítő szervezeteken, karitászcsoportokon keresztül valósítanak meg egyszerű segítő programokat. A lokális kezdeményezések szerepe azóta sem csökkent, a programok azonban a vallási szervezetek hálózatainak koordinációjával országos méretű adománygyűjtő kampányokká alakultak. A karácsonyi ünnepek megelőző időszakban, esetleg nagybőjt alatt a tartós élelmiszerek, valamint a pénzbeli adományok szinte minden felekezet karitatív tevékenysége szempontjából meghatározó jelentőségűek. A kampány nemcsak a segítségnyújtást célozza, de lehetőséget nyújt egy hatékony, szélesebb körű társadalmi megjelenésre is. A népszerű *Cipősdoboz akció* a Baptista Egyház kezdeményezésére vált népszerűvé. Az *Angyalbátyu* az előzőhöz hasonló katolikus, a *Szeretetdoboz* református program. Mindkét esetben hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok a támogatás célcsoportjai. Az Ökumenikus Segélyszervezet *szertet.éhség* projektjében telefonhívások útján gyűjt pénzt a rászorulóknak számára. Újabb szervezett gyűjtési időszakként jelent meg a nyár végi beiskolázás ideje is, amikor a karitatív intézmények tanszerekkel segítettek a szükségben élő gyermekes családokat.¹⁸ Téli időszakban jellemző a kályhák és a tűzifa szervezett adományozása.

A nagyobb egyházi segítő szervezetek esetében a rendszeres támogatás is megjelenik. Az adományozás mellett (ruhák, használt bútorok) – a segítettek méltóságának megőrzése, és a

¹⁷ A pályázati források jelentős része a műemlékek védelmét és az egyházi épületállomány felújítását célozza. A szekularizálódott társadalom tagjai számára nehezen értelmezhető módon egyszerre van jelen az egyházas vallásosság visszaszorulása és az intézményrendszer kiszélesedése és fizikai megújulása.

¹⁸ www.segelyszervezet.hu

szélesebb körben felhasználható források gyarapítása érdekében – adományboltok létrehozására került sor. A boltokban a hátrányos helyzetű kliensek (és más érdeklődők) olcsón juthatnak felhasználható ruhadarabokhoz, illetve egyéb fogyasztási cikkekhez.

Fontos változás a szervezetek programjában, hogy a függő helyzetet kialakító egyszerű adományozás helyett egyre inkább a támogatottak motiválására helyezik a hangsúlyt. Erre jelent példát a Katolikus Karitás *Öngondoskodó háztartások* nevű országos programja, ahol eszközöket (pl. festéket és ecsetet) biztosítanak a lakás felújításához, a munka nagy részét azonban a segítettek végzik el a szervezettel kötött megállapodás alapján.¹⁹

Szenvedélybetegek ellátása

Az egyházi alapú segítségnyújtás kiemelt, kulcsfontosságú területe a szenvedélybetegek ellátása. A függőségtől való szabadulás a személyiség átformálását, a spiritualitás mély megélését igényli. Ezen a téren az egyházi szervezetek komoly eredményeket értek el. Egyes protestáns felekezetek az 1980-as évektől foglalkoznak drog- és alkoholfüggőkkel, intézményes formában az 1990-es évektől egészítik ki az állandó férőhelyhiánnyal küzdő állami ellátórendszert (Nagyné Molnár, 2014: 269–283). A személyes hit megerősítésének, az önbizalom építésének, a spiritualitásnak komoly szerepe lehet a felépülésben. Ezek a tények magyarázhatják a vallási intézmények hatékonyságát a függőségek kezelése terén.

A Református Iszákosmentő Misszió (1981) példája alapján 1985-ben szerveződött meg a Katolikus Alkoholistentő Szolgálat. A szenvedélybetegek utógondozását a református kötődésű Magyar Kékkereszt Csoport segíti 1989 óta (1993-tól egyesületi formában).²⁰ Az Anonim Alkoholisták 12 lépéses programja alapján a vallás és a közösség erejét igyekeznek felhasználni a gyógyulás elősegítése érdekében. A Kallódó Ifjúságot Mentő Missziót Támogató Alapítványt református lelkészek és presbiterek alapították 1990-ben a szenvedélybetegek felépülésének támogatása céljából.²¹ A Katolikus Karitás szenvedélybetegeket segítő szervezete a RÉV (Remény, Élet, Változás) 1992-ben alakult németországi támogatással. A RÉV-intézmények jelenleg az ország nyolc városában vannak jelen.²²

A szenvedélybetegségek széles körű elterjedése, a problémák mérete miatt, fontos kihívást jelent a társadalom, s a történelmi egyházak számára. Az intézményrendszer bővítése, a prevenció szerepének erősítése e problémák kezelése és megelőzése terén kiemelt jelentőségű feladatok.

Romaintegráció, cigánypasztoráció, cigánymisszió

A magyarországi cigányság hátrányos helyzetű csoportjainak egyházi integrációja komoly múltra tekinthet vissza Magyarországon. A felekezeti integráció mellett egyre hangsúlyosabb a szociális segítségnyújtás, a szegregált környezetben élők anyagi és mentális támogatása. A szocialista időszakban megvalósuló kezdeményezések közül kiemelkedik a görög katolikus Sója Miklós hodászi tevékenysége, a szabadkeresztény Kopasz Jenő uszkai, valamint a katolikus Lankó József alsószentmártoni munkája (Dúl, 2002: 667–677). Az első időszakban az egyházak képviselői a helyi szükségletekre reagálva a szociális problémák enyhítésében, élelmiszer és ruhaosztásban vállaltak szerepet. Az 1990-es évek komplexebb gondolkodást, kapcsolatépítést eredményeztek. A leszakadó térségekben létrejövő egyházi alapítványok a

¹⁹ <https://karitasz.hu/orszagos-segelyprogramok/ongondoskodo-haztartasok-szep-otthonok-program>

²⁰ www.kekkereszt.org

²¹ www.zsibrik.hu

²² www.karitasz.hu

segítő munka fenntarthatóságát célozták. Egyre markánsabban jelenik meg az oktatási intézmények felé fordulás: a gyermekek megfelelő szocializációja, a képzettség növelése, az iskolai előmenetelt segítő egyházi szolgáltatások (pl. tanodák) működtetése a következő generáció nyomorból való kimentését, a szegénység örögi köreinek megtörését szolgálja (Nagy & Péterfi, 2004; Takács, 2009).

A 2000-es évek során szerveződnek országos hálózattá a cigányság felkarolását célzó, alulról jövő helyi kezdeményezések.²³ A kinevezett egyházmegyei cigánypasztorációs referensek (egy-egy aktív, szegregált környezetben tevékenykedő plébános) a korábbinál nagyobb elismerés mellett végezhetik munkájukat tevékenységük és szerepük intézményesítésével. Magyarországon jelenleg mintegy 50 településen tevékenykednek tudatosan és szervezeten a cigányság egyházi és szociális integrációján katolikus munkatársak (Dúl, 2018), a helyi igényekre és szükségletekre reagáló változatos tematikával és módszertannal. A református gyülekezetekben megvalósuló, a leszakadó roma csoportokat segítő munka is szervezettebbé vált, országos cigánymissziós hálózatuk 2013-ban dolgozott ki missziós koncepciót, illetve a zsinat által is elfogadott cselekvési tervet egy lelkészek között végzett, teljes körűnek tartott adatfelvétel alapján (Magyarországi Református Egyház, 2013a, 2013b).

A roma szakkollégiumok fejlődése az elmúlt évek fejleménye. Korábbi vizsgálatok alapján (Hegedüs, 2007: 283–296) elmondható, hogy a társadalmi mobilitás aláássa a romák vallásosságát. A magasabb végzettség gyakran együtt jár a hagyományok elvesztésével és a vallásosság visszaszorulásával. Ez a tendencia a többségi társadalomban kevésbé egyértelműen mutatkozik meg. Az egyéni integráció a gyökerek elvesztését, a származási közösséggel való kapcsolattartás gyengülését eredményezheti. Az egyházi szakkollégiumok célja egy olyan fiatal roma értelmiség kinevelése, amely – megismerve és ápolva a cigányság értékeit – büszke a származására, s példaként állítható az iskolások újabb generációi elé. A képzésben a romológiai ismeretek mellett komoly szerepet kap a duális identitás, az idegen nyelvek ismerete, valamint a fiatalok külföldi tapasztalathoz való juttatása.²⁴ A Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat ökumenikus kezdeményezésként hét tagintézmény munkáját koordinálja: két katolikus (Budapest, Szeged), két görög katolikus (Debrecen, Miskolc), két református (Budapest, Debrecen) és egy evangélikus (Nyíregyháza) szervezet kapcsolódott a hálózathoz.²⁵

Komplex integrációs projektek

A szegénység és a lakóhelyi szegregáció felszámolása kapcsán különleges jelentőséggel bírnak az elsősorban a Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz kapcsolódó, speciális módszertant felhasználó programok. A *Jelenlét* módszer lényege, hogy a szociális munkások osztoznak a segítettek jellemző életkörülményekben, s együtt – a támogatott népesség bevonása és aktív részvétele mellett – terveznek és valósítanak meg a lokális szükségletekre adott projekteket. A sorsközösség felvállalása és a napközbeni folyamatos segítő jelenlét párbeszédet indít a telepeken, szegregátumokban élő népesség és a segítők között. Ez a folyamatos kommunikáció biztosít alapot a továbblépésre. A szociális szakemberek képesek külső erőforrásokat mozgósítani, azonban ezt csak az ott élők valódi igényeinek és kompetenciáinak megfelelően

²³ A Katolikus Egyházban 1988-ban jött létre a Vándorlók és Utazók Lelkigondozásának Pápai Tanácsa, amely a cigányság misszióját is ellátja. 2005-ben jelent meg a korábbi munka tapasztalatait összegző *Irányelvek a Cigánypasztorációban* c. dokumentum. A Magyar Katolikus Püspöki Karon belül Cigánypasztorációs Bizottság működik Székely János és Kocsis Fülöp vezetésével.

²⁴ www.jrsz.hu (Jezsuita Roma Szakkollégium)

²⁵ www.krsz.hu (Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat)

teszik meg. A program fontos eleme a helyi közösség fejlesztése, a lokális erőforrások felkutatása és aktivizálása. Ez a módszer valóban tartós jelenlétet és hosszabb projektidőtartamot tesz szükségessé. A Máltai Szeretetszolgálat *Jelenlét* programjai gyakran 5-7 évig, esetlegesen tovább is tartanak annak érdekében, hogy tartós és valódi eredményt érjenek el. A valódi siker nem a lakókörnyezet felújításában, sokkal inkább az attitűdök megváltoztatásában, az öngondoskodási képesség és a közösségi vitalitás erősítésében rejlik (Kiss és mtsai., 2013).

A program módszertanára építve más egyházi intézmények is bekapcsolódtak a hátrányos helyzetű térségek komplex fejlesztésébe. A közelmúlt fontos fejleménye a *Végtelen lehetőség* című uniós pályázat, melynek eredményeképp öt magyarországi leszakadó járásban valósul meg integrációs program egyházi segítő szervezetek közreműködésével.²⁶ A sellyei járásban a Katolikus Karitás, a kunhegyesi járásban a Máltai Szeretetszolgálat, a gönczi járásban a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, a baktalórántházai járásban a baptista Szeretetszolgálat, a cigándi járásban pedig a Magyar Református Szeretetszolgálat nyerte el a lehetőséget a komplex mintaprogram megvalósítására. A *Jelenlét pontok* (közösségi terek) kialakítására épülő projekt alapvető elemei a munkaerőpiaci hátrányokat ledolgozó képzések megvalósítása, a közösségi rehabilitáció, valamint a szociális segítségnyújtás.

Fontos fejlemény, hogy a Máltai Szeretetszolgálat tevékenységének egyfajta elismeréseként az általuk kifejlesztett módszertan alapján indulhat komplex fejlesztési program 2019-től az ország 300 hátrányos helyzetű kistelepülésén a Belügyminisztérium támogatásával. A programot miniszteri biztosként a Máltai Szeretetszolgálat alelnöke koordinálja.²⁷

Összegzés – problémák, lehetőségek és kihívások

A történelmi egyházak az elmúlt évtized során a szociális szektor fontos szereplőivé léptek elő. Ehhez a tevékenységhez a keresztény hitelvek és hagyományok aktualizálása megfelelő alapot jelenthet. Az egyházak munkáját országos hálózatuk és társadalmi beágyazottságuk is támogatja. Jellemző ugyanakkor a kormányzati forrásoktól való erős függőség, az önálló forrásképzés elégtelensége. Más szempontból problémaként jelenhet meg, hogy az utóbbi időszak intézményi fejlődése és az egyházi intézmények nagyarányú és gyors ütemű gyarapodása nem járt együtt a szervezetek megfelelő egyházi-vallási integrációjával, s nem kapcsolódik össze a történelmi egyházak valós társadalmi súlyával. A keresztény segítő munka erősségét – az idősellátó funkció kiszélesedése mellett – továbbra is a hagyományosnak tekinthető, még a két világháború között kialakított karitatív hálózat adja. A fejlődés sokkal kevésbé követhető nyomon a modernebb szociális ellátások, szolgáltatások terén (pl. gyermekjólét, családsegítés stb.), miközben a nyugati államok egyházi intézményeinek jelenléte markáns ebben a szektorban is.

A történelmi egyházak nagyobb szervezetei sikeresen kapcsolódtak a folyamatosan átalakuló magyarországi szociális ellátórendszerhez, s a jelentősebb pályázati forrásokhoz is hozzáférnek. A továbblépés szükséges útja a professzionalizáció, a magasabb szintű kooperáció és feladatmegosztás más egyházi, állami, önkormányzati és civil szereplőkkel. Az egyházi szervezetek előnye lehet az önkéntesség és az aktív helyi közösségek megőrzése és erősítése – a hatékonyság növelése mellett. A jövő dönti el, hogy az egyházi karitatív intézmények

²⁶ <https://karitasz.hu/projektek/vegtelen-lehetoseg>

²⁷ <https://maltai.hu/cikk/hir/3329>

megtalálják-e azokat a súlypontokat és szerepeket, amelyek segítségével képesek lesznek értékeiket hitelesen megjelenítve jelen lenni a szociális segítségnyújtás terén.

Irodalom

- Bögre Zs. & Kamarás I. (szerk.) (2013). *Vallásszociológia*. Budapest: Luther Kiadó.
- Davie, G. (2010). *A vallás szociológiája*. Pannonhalma: Bencés Kiadó.
- Dúl G. (2002). Krisztus „Cigányország” útjain: Cigánypasztoráció Magyarországon. *Vigilia*, 67(9), 667–677.
- Dúl G. (2018). *A cigányság evangelizációja*. <https://ceferino.hu/2018/12/13/dul-geza-a-ciganysag-evangelizacioja/> (Letöltés: 2019. 11. 28.)
- Földvári M. (2003). A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle*, 13(4), 20–33.
- Hegedűs R. (2007). Újabb adatok a magyar egyházas vallásosság társadalmi megjelenéséről. In Hegedűs R. & Révay E. (szerk.), *Úton: Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére* (pp. 283–296). Szeged: SZETE BTK.
- Kiss D., Lantos Sz., Marozsán Cs. & Németh N. (2013). „Jelenlét” – a roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat. <https://jelenlet.maltai.hu/wp-content/uploads/2015/05/Jelenl%C3%A9t-tanulm%C3%A1ny.pdf> (Letöltés: 2019. 11. 25.)
- Kollega Tarsoly I. (szerk.) (1999). *Magyarország a XX. században II.* <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/282.html> (Letöltés: 2019. 11. 25.)
- Kompendium (Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma)* (2005). Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html (Letöltés: 2019. 11. 25.)
- KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2014). *Népszámlálás 2011/10. Vallás, felekezet*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Ladányi J. & Virág T. (2009). A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piactársadalmi átmenet időszakában. *Kritika*, 38(július-augusztus), 2–8.
- Lengyel N. Zs. (2016). Az egyházak és az egyházi intézmények finanszírozása Magyarországon. *Új Magyar Közigazgatás*, 9(különszám), 26–34.
- Magyarországi Református Egyház (2013a). *Megbékélés – Egészség – Reménység: A Magyarországi Református Egyház cigányok közötti szolgálatának koncepciója*. http://ciganymisszio.reformatus.hu/data/2014/04/01/Az_MRE_cig%C3%A1nymisszi%C3%B3s_koncepci%C3%B3ja.pdf (Letöltés: 2019. 11. 28.)
- Magyarországi Református Egyház (2013b). *A Magyarországi Református Egyház cigányok közötti szolgálatának cselekvési tervei*. http://ciganymisszio.reformatus.hu/data/2014/04/01/Cig%C3%A1nymisszi%C3%B3s_strategia_csel_terv.pdf (Letöltés: 2019. 11. 28.)
- Muzslay I. (1997). *Az egyház szociális tanítása*. Budapest: Márton Áron Kiadó.
- Nagy A. & Péterfi R. (szerk.) (2004). *A feladatra készülni kell: A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár*. Budapest: OSZK – Gondolat Kiadó.
- Nagyné Molnár I. (2014). Drog és vallás: A Magyar Katolikus Egyház a szenvedélybeteg-segítésben *Embortárs*, 12(3), 269–283.
- Quadragesimo anno (XI. Pius enciklikája)* (1931). <http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/> (Letöltés: 2019. 11. 25.)
- Ragadics T. (2007). Az egyházak társadalmi szerepvállalása az Ormánságban: Közösségépítés. *A falu*, 22(ősz), 65–72.

- Rezsóházy R. (2012). *A kereszténység szerepe az európai értékek kialakulásában* (Díszdoktori előadás: 2012. 10. 12., Pázmány Péter Katolikus Egyetem).
<https://btk.ppke.hu/uploads/collection/224/file/0eloadas.pdf> (Letöltés: 2019. 12. 04.)
- Takács G. (2009). *Kiútkeresők: Cigányok iskolai reményei*. Budapest: Osiris.
- Tomka F. (1999). *Új evangelizáció*. Budapest: Szent István Társulat.
- Tomka M. & Goják J. (1992). *Az egyház társadalmi tanítása: Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat.
- Vándorlók és Utazók Lelkigondozásának Pápai Tanácsa (2005). *Irányelvek a cigánypasztorációban*.
<https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=445> (Letöltés: 2019. 12. 04.)
- Weigel, G. (2005). *The cube and the cathedral: Europe, America and the politics without God*. New York: Basic Books.

Egyéb elektronikus források

1895. évi XLIII. törvény a vallás szabad gyakorlásáról
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89500043.TV> (Letöltés: 2019. 12. 02.)
1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000004.TV> (Letöltés: 2019. 12. 02.)
2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100206.tv> (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Jezsuita Roma Szakkollégium – www.jrsz.hu Letöltés időpontja: 2019. 12. 10.
- Kallódó Ifjúságot Mentő Missziót Támogató Alapítvány – www.zsibrik.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Katolikus Karitás – www.karitasz.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Katolikus Szeretetszolgálat – www.szeretetszolgalat.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat – www.krsz.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat – www.maltai.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Magyarországi Evangélikus Egyház – www.evangelikus.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Magyar Kékkereszt Egyesület – www.kekkereszt.org (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Magyar Református Szeretetszolgálat – www.jobbadni.hu (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Magyar Zsidó Szociális Intézmények – <https://mazsihisz.hu/kozossegeink/magyar-zsido-adatbazis/magyar-zsido-szocialis-intezmenyek> (Letöltés: 2019. 12. 02.)
- Ökumenikus Segélyszervezet – www.segelyszervezet.hu Letöltés időpontja: (Letöltés: 2019. 12. 02.)